

Учителката по философия: Екатерина Папазова
Нина Димитрова (ИФС–БАН) и Деница Димитрова
ninaivdimitrova@abv.bg

Ekaterina Papazova: The Philosophy Teacher
Kameliya Zhabilova
Nina Dimitrova (IPS, BAS) and Denitsa Dimitrova
ninaivdimitrova@abv.bg

Резюме: Статията е посветена на Екатерина (Катя) Папазова (1895–1971), защитила докторат по философия в Германия и завърнала се в България, където има дългогодишна учителска практика в една от елитните софийски гимназии. Направен е опит да се проследи участието на Папазова и в научния живот на страната, въпреки липсата на академична кариера. В текста са коментирани нейните заслуги в развитието на приложната психология у нас – в областта на психологията на рекламата, съдебната психология, психологията на усвояването на чужди езици и др. Обсъдена е изходната философска нагласа и причастността на д-р Папазова към Вюрцбургската психологическа школа. Накрая е представена и ориентацията ѝ към идеите на богомилството, като е представен фактът на нейното авторство на авторитетната книга „Christen oder Katzen – die Bogomilen“ (Stuttgart, 1983), която обаче остава неизвестна у нас.

Ключови думи: Екатерина Папазова, български философски дисертации в Германия, психологизъм – логицизъм, Вюрцбургска психологическа школа, приложна психология, богомилство.

Abstract: The article is dedicated to Ekaterina (Katya) Papazova (1895–1971), who defended her doctorate in philosophy in Germany and returned to Bulgaria, where she had a long teaching practice in one of the elite Sofia high schools. An attempt was made to trace Papazova's participation in the scientific life of the country, despite her lack of an academic career. The text comments on her merits in the development of *applied psychology* in our country - in the field of psychology of advertising, forensic psychology, the psychology of learning foreign languages, etc. The initial philosophical attitude and involvement of Dr. Papazova with the Würzburg School of Psychology was discussed. Finally, her orientation towards the ideas of Bogomilism is presented, and the fact of her authorship of the authoritative book *Christen oder Katzen – die Bogomilen* (Stuttgart 1983), which, however, remains unknown in our country.

Keywords: Ekaterina Papazova, Bulgarian philosophical dissertations in Germany, psychology – logicism, Würzburg School of Psychology, applied psychology, Bogomilism.

Броят на българите, завършили образованието си в Европа с докторска степен, чувствително се увеличава след Освобождението. Притегателни за избралите философски дисциплини са Мюнхен, Йена, Лайпциг, Цюрих, Берн, Виена и др. – преобладаващо немскоезични центрове. Изследването на Латю Латев върху защитените там български философски дисертации (от периода 1878–1945) предоставя данни за авторството и на немалко жени – Зоя Ставрева, Райна Ганева, Димитра Куцарова, Неделя Консулова, Недка Калинова, Мария Кабакчиева и др. (вж. Латев 2001). Завръщайки се в България, част от тях стават гимназиални учителки по философия, доколкото тогавашната практика в Софийския университет не толерира академичната кариера на жените. За сметка на това облагодетелствано се оказва елитното средно образование, кадрите в което са с най-високата тогава научна степен (не само жени, разбира се; на учителски позиции за различни периоди са били изтъкнати наши учени, впоследствие преподаватели в Университета).

Сред учителките по философия с докторска степен е и Екатерина (Катя) Папазова (1895–1971). Данни за нея намираме в една статия на социоложката Стела Русчева „Участието на жената във философския живот на България“ („Der Anteil der Frau am philosophischen Leben Bulgariens“), публикувана в Германия в годините на Втората световна война (в „Jahrbücher der Deutsch-Bulgarische Gesellschaft“, Berlin, 1942). Там тя описва дейността на редица българки с философско образование, между които и Катя Папазова (вж. Латев 2000). Но като цяло, информацията за последната е доста оскъдна и предприетият тук опит да проследим житейския и творческия ѝ път е неизбежно половинчат.

И така, Екатерина Папазова следва философия в Мюнхен, завършва с докторат във Вюрцбург, където следи отблизо работата на Вюрцбургската психологическа школа, оказала съществено влияние върху формирането на собствените ѝ схващания. Под експериментална психология по това време в България се разбира почти единствено школата на Вунд (вероятно обяснимо с факта, че повечето млади български психолози са били негови студенти, сред тях и Никола Алексиев, основателят на първата българска психологическа лаборатория през 1910 г.); школа, за която експериментиране върху висшите психични процеси (мисленето) не е продуктивно. Нейният опонент – Вюрцбургската психологическа школа предлага, напротив, експериментиране именно върху мисленето и тази важна специфика намираме отразена и в работата на д-р Папазова. В България тя лансира постиженията тъкмо на тази школа. Особен акцент поставя върху идеите на Карл Марбе (и специално върху психологическия критерий за истината при съждението), които популяризира и следва в собствените си трудове. Множество други психолози също получават разгласа у нас чрез нейните публикации: Аугуст Месер, Густав Щьоринг, Освалд Кюлпе, Алфред Бине, Карл Бюлер, Нарцис Ах, Курт Кофка и мн. др. Сред българската психологическа мисъл д-р Папазова е тази, която настоятелно

изтъква значението на *общата нагласа на съзнанието* при извършването на психологически експерименти.

За собствената ѝ дейност като експериментален психолог още по времето на вюрцбургския ѝ период, за причастността ѝ към научната дейност на тази именита школа знаем много малко, главно от нейните споменавания в по-късни публикации у нас, например: „При изследванията на ейдетичните образи, в които имах случай да взема участие в психоложкия институт във Вюрцбург...“ (Папазова 1935: 69). Същото важи за участието ѝ в световни научни форуми от този период – информация черпим пак от инцидентно споделени впечатления като това: „Спомням си живо интереса, който възбудиха рефератите на Йенш в конгреса на психолозите в Мюнхен през лятото на 1925 г. – първия конгрес след войната, на който присъстваха най-видните представители на психологията не само в Германия, но и в Европа“ (Папазова 1935: 66).

След завръщането си в България тя става учителка в софийската Първа девическа гимназия – тази „витрина на девическото образование“ (Назърска 2012: 218). Д-р Папазова обаче участва активно и в научния живот на общността на българските психолози, публикувайки свои изследвания и професионални отзиви за работата на своите колеги (каквато е например обширната рецензия/статия за труда на Михаил Димитров върху ейдетизма (Папазова 1935) или върху психологическите проблеми при усвояването на чужди езици (Папазова 1932)). Въпреки че в публикувания приблизително по онова време очерк за постиженията на българската психологическа наука Ангел Бънков изобщо не споменава д-р Папазова (вж. Бънков 1942), своеобразна атестация за теоретичното ниво на нейните публикации е фактът, че по-значителните от тях намират място на страниците на списание „Философски преглед“. Знаем как Димитър Михалчев очертава един достатъчно широк профил на своето списание, като дава трибуна и на психологически, социологически, исторически, изкуствоведски, религиоведски и пр. текстове, но безкомпромисно държи на тяхната научност. Ще припомня неговите *уводни думи* към първия брой на списанието: „Страниците на „Философски преглед“ ще бъдат отворени и достъпни за всяка смислена, обективно ясно и прилично обоснована статия или рецензия в кръга на това, което списанието си поставя за задача. И все пак нашето списание ще знае една *граница* за това, което би се домогвало да се появи на неговите страници. „Философски преглед“ ще иска да бъде не само един обикновен „философски двумесечник“; той ще се старее да бъде нещо повече: орган на едно научно обсъждане на философските проблеми“ (Михалчев 1929: 4). Списанието е *научно* начинание и в него „научно подсладеното фантазиране“ или „научно обагреното поетично творчество“ нямат място, категоричен е главният редактор.

По негово предложение една от книжките на списанието за 1937 г. е посветена на *участието на българката във философския живот на страната*. Анонсираната цел е следната: „Да се покаже още по-ясно, че и българската жена – която стои духовно несъмнено по-високо от нейните посестрими от

съседните нам страни – е годна за философско мислене“ (Михалчев 1937: 309). По това време д-р Папазова е вече утвърден автор и също получава покана за статия в този специален брой. Можем само да съжаляваме, че друг неин замисъл – за изследване на тема „Религия и наука“ (за който ни информира анотация за „Философски преглед“ за 1937 г.), е останал неосъществен.

Екатерина Папазова се изявява и като преводачка – неин е преводът на „Фрагменти“ на Шопенхауер от 1938 г.

Философски проблеми

Най-важната във философско отношение е поместената в четвърта книжка на „Философски преглед“ от 1936 г. студия „Психологическо и логическо мислене“. Както сочи заглавието, темата е съотношението психологизъм – логицизъм; тема, с полемичната разработка на която Димитър Михалчев започва своята успешна научна кариера през 1909 г., публикувайки в Лайпциг внушителната си монография „Философски изследвания. Приноси към критиката на модерния психологизъм“. Тъй като, както е известно, Михалчев отстоява позициите си постоянно и безкомпромисно, любопитен е фактът, че към студията на Папазова липсва неговият придружаващ критичен коментар, каквато е обичайната му практика. За актуалността на темата у нас съдим и от появата на книгата на Атанас Илиев „Съвременна философия и история на философията“ през същата 1936 г. Атанас Илиев опонира на гледната точка на Ремке/Михалчев; собствената му ориентация към *философията на живота* обяснява предпочитанията му към *психологизма*. Що се отнася до д-р Папазова, тя споделя принципите на мюнхенската феноменологична школа и по-специално на идеите на Александър Пфендер, който по време на нейното следване в Мюнхен е чел университетските курсове по философия (неговите трудове „Въведение в психологията“ (1909) и „Логика“ (1921) са били използвани за целите на обучението).

В обширния си текст на страниците на „Философски преглед“ д-р Папазова анализира дебата *психологизъм – логицизъм*, коментирайки Хусерл, Александър Пфендер, Николай Лоски и др. Впечатлява нейната ерудиция както в областта на теорията на познанието, така и на психологията. Авторката вижда възможност за ясното разграничаване на позициите в открояването на двете страни, двата аспекта на *мисленето* – в качеството му на реално битие, т.е. като *процес*, и в качеството му на идеално битие, т.е. като *съдържание* (като мисленото, което „може да излезе вече из реално-психическия процес, ставащ във времето, и да получи едно *вечно* или, както казваше Николай Лоски, „идеално битие“, което може да бъде отделено от субективната страна на мисленето като негова обективна страна“ (Папазова 1936: 357)). Лишено от всякаква субективна отсянка, мисленото е общовалидно и задължително, а благодарение на специалната нагласа на съзнанието, то се откъсва от реалния живот на субекта и става истинско логическо мислене. В тези си разсъждения д-р

Папазова следва възгледите на Александър Пфендер, докато не стига до следното съмнение: „Бихме ли могли да твърдим, че „мислите“ *като принадлежащи към една идеална сфера*, при все че са продукт на човешкото съзнание, независимо от това *имат собствено съществуване, собствени закономерности*, с което те, след като веднъж са произведени, се откъсват напълно от живия процес на мисленето?“ (Папазова 1936: 362). Според нея и в идеалното си битие съдържанието на мисленето си остава винаги свързано с реалния психичен процес, следователно разграничението между психологическо и логическо мислене може да бъде според нея само от методологическа гледна точка. И, отново ще отбележа, озадачаваща е липсата на коментар от страна на несъгласния с такава гледна точка Михалчев.

Приложна психология

Д-р Папазова промоцира пред българска публика значението на младата тогава научна дисциплина *приложна психология*, фокусирана в разрешаването на „някои от проблемите на всекидневния живот чрез емпирични и експериментални изследвания, основани върху теоретичната психология“ (Папазова 1930: 155). Нейните изследвания в тази област се отнасят конкретно до:

Психология на рекламата

Такова е заглавието и на статия на д-р Папазова от втора книжка на „Философски преглед“ за 1930 г. Вероятно това е първото подобно изследване у нас, което запознава читателя с разработките и постиженията в конкретната област, от една страна, а от друга, отново изтъква значението на *нагласата на съзнанието*, в случая – за успешното създаване на *волева дейност за купуване*: „Нагласата на съзнанието, както и сугестивната нагласа, имат голямо значение за успеха на рекламата. При рекламното въздействие има значение както самовнушението, така и въздействието чрез внушение върху другите (Heterosuggestion). Чрез рекламата се внушава на купувача, че предложените предмети са особено примамливи, особено пригодни. Много средства използва рекламата, за да създаде тая нагласа, респ. тая сугестивна нагласа...“ (Папазова 1930: 163). За една рационална рекламна техника не е достатъчна само общата психология, отбелязва Папазова. Тя твърди, че едно вдълбочаване в индивидуалната, класовата, расовата психология, както и едно по-обстойно запознаване с женската, мъжката и детската психология, а също и с психологията на отделните възрасти, ще допринесе много за едно рационално използване на рекламните обекти (вж. Папазова 1930: 164). Изводът на българската психоложка е, че психичното въздействие на рекламата трябва да се основава на психологически знания от най-разнообразен характер.

Съдебна психология

През 1932 г. на страниците на „Философски преглед“ Екатерина Папазова публикува много интересно изследване върху достоверността на свидетелските показания в съда – „Показанията като „източник на истината“. Поводът за написването на тази статия са честите разминавания между показанията на отделните свидетели за едни и същи събития и лица: „Науката в стремежа си да обгърне проблемите на живота и да се притече в помощ на неговите нужди, е насочила отдавна своя поглед към разясняване на тия известни във всекидневния живот факти. И тъкмо *психологията* е, която си задава въпроса: *отгде идат тия разногласия или грешки? Каква е механиката на човешката заблуда в подобни случаи и на каква правилност или закономерност е подчинена тая специфична заблуда?*“ (Папазова 1932а: 152).

В изследването се анализират разнообразните фактори, въздействащи върху създаването на едно показание, като е приведена и богата специализирана литература. Основно значение сред тези фактори е отдадено на предхождащата възприятието цялостна нагласа на съзнанието, която влияе както върху самия акт на възприемане, така и върху даването на показания впоследствие, т.е. авторката отново използва идеите на Карл Марбе. Папазова казва: „Често уплахата, авторитетът, желанието да угодим, честолюбието дават известна насока на показанието. Показанието зависи и от *индивидуалните особености, възрастта, пола, занаята и степента на образованието*“ (Папазова 1932а: 154). Но посочени са още различни други фактори, въздействащи върху (или видоизменящи, по думите на авторката) достоверността на показанията. Като използва установеното от общата психология, *съдебната психология* постепенно минава към все по-диференцирани опити върху проучвания проблем. Интересното и стойностното в разглежданата статия обаче е не само запознаването на българската публика със световните постижения на психологията в конкретната област, но най-вече *нейната собствена научна дейност*, систематизирана и обобщена в няколко таблици. Ето част от разказа за проведения експеримент: „Задах си въпроса: при благоприятни условия и при най-добра воля от страна на наблюдателите да говорят истината, доколко е възможно да се дадат точни и верни показания? Опитите правих с картина. Избрах една ясна, непретрупана картина от Allers (1889, Berlin) – „Der Schuster Portier“ („Обущарят вратар“). (...) Наблюденията бяха направени от седем наблюдатели приблизително на еднаква възраст, практиканти-студенти от психологическия институт при университета във Вюрцбург“ (Папазова 1932а: 156). Нататък следва подробно описание на методиката на дадения експеримент, статистическата обработка на съставените протоколи, отразените в таблиците резултати и пр. – психологическо изследване, проведено по всички изисквания на Вюрцбургската психологическа школа, което го прави особено ценно за българската специализирана аудитория. Както бе отбелязано, за последната експерименталната психология се припокрива предимно с школата на Вилхелм

Вунд. За съжаление, освен на страниците на „Философски преглед“ (и благодарение на широките разбирания на главния му редактор), изследването не получава друга гласност, да не говорим за приложимост. (Подобна съдба има и друго приложно психологическо проучване – това на Младен Николов – „Принос към криминалната психология“, София, 1925).

Психология на чуждоезиковото обучение

Усвояването на чужди езици е още една сфера на приложението на експерименталната психология. Както и в другите конкретни сфери на приложната психология, и тук Папазова подхожда с изключителна научна добросъвестност, описвайки детайлно методиката на изучаването на новите езици, използвайки ученици за опитни лица и превръщайки класната стая в психологическа лаборатория. Тя пренася в България своите придобити във Вюрцбург професионални умения: „В такъв един опит, близък до действителността, имах случай да участвам лично преди няколко години. В психологическия институт при университета във Вюрцбург се опитахме да преценим достойнствата на пряката и косвената метода при изучаване на новите езици“ (Папазова 1937: 390). Проведените експерименти са били върху два класа с ученици на възраст 9-10 годишни; описанието на двата подхода, сравняването на техните предимства и недостатъци, е прецизно направено.

Интересен и информативен за състоянието на дидактичната литература у нас във връзка с изучаването на чужди езици е и критичният отзив на д-р Папазова за труда на Манол Михайлов „Как се преподава и заучава най-целесъобразно един чужд език съобразно психологията на самото езикоусвояване“, 1931, особено с оглед на това, че в тази „най-мъчна и спорна област на съвременната педагогика“ в България, по констатацията на Папазова, е направено твърде малко. Логично е да очакваме оценката ѝ да се отнася предимно до психологията на самото усвояване на чуждия език – част от нейната експертиза, а заключението е, че проблемите там са разгледани от автора „обстойно, систематично, всестранно, ако и под едностранната светлина на едно сложено върху психологията на Вунд становище“ (Папазова 1932: 89).

Психология на литературното творчество

Различни източници сочат, че Екатерина Папазова е била привлечена от антропософските идеи (откъслечна информация намираме например на страниците на различни броеве на вестник „Антропософски вести“, орган на Антропософското общество в България). Това е възможно обяснение за интереса ѝ към поезията на Мара Белчева, която, както е известно, е станала последователка на дъновизма в последните години от живота си – в края на 20-те и първите години на 30-те. Тъкмо в началото на трийсетте – през 1931 г., Екатерина Папазова публикува своята *психологическа студия* върху поетичното творчество на Мара Белчева в сп. „Листопад“ (друг неин текст се намира на страниците на вестник „Литературен свят“ също от 1931 г. (Папазова 1931a)).

Твърде условно е да бъде наречена тази студия „психологическа“; всъщност в текста си Е. Папазова акцентира както върху философските, така и върху дълбинно-религиозните мотиви в творчеството на поетесата, откроявайки присъствието и на Ницше, и на Христос. Според думите ѝ „Лириката на Мара Белчева достига до една хармония между форма и съдържание. Техниката на нейните песни е чужда на всякакви „изми“. Мара Белчева иде до най-простата и най-мъчната лирична форма. До праформата – до Lied (песента). По честота и непринуденост в архитектурониката песните ѝ често ни напомнят Новалис“ (Крюк-Папазова 1931: 94). Анализът е по-скоро литературоведски, отколкото психологически.

Изследвания на богомилството

Важен факт от биографията на Екатерина Папазова, разкриващ увлеченията ѝ по антропософската духовност, са проведените в Босна и Херцеговина съвместни разкопки с немски археолози-антропософи (вж. Драгова 2011: 40). Резултатът от участието ѝ в тези археологически експедиции е книгата „Богомилски надгробни паметници в Босна и Херцеговина“, публикувана от издателство „Български художник“ през 1971 г. Изразената в книгата нейна оценка на богомилството е съобразена с тогавашните идеологически норми, акцентиращи върху бунтарската му антифеодална насоченост:

„Богомилството е едно религиозно-социално движение. Религиозно по своята метафизична основа и социално по своите силно подчертани обществено-реформаторски тенденции. Дуалистичната концепция на еретиците, според която материалният свят и материалната власт се схващат като творби на злото, дава едно мощно оръжие на потиснатите да се борят срещу гнета на феодализма и оправдаващата този гнет вече силно догматизирана църква. И така богомилството се разраства от едно учение в мощно движение на масите“ (Папазова 1971: 13). Като имаме предвид коренно различното отношение на антропософията към богомилството (че то е автентичното християнство), става очевидно разминаването с истинските убеждения на Папазова. Ето как Надежда Драгова коментира този факт: „Нагласите към богомилството не позволяваха на Папазова да изрази своите философски виждания, защото се уважаваше само оценката им като революционно антифеодално движение. Тя изпраща тайно пълния формат на своя ръкопис за издаване в Германия. Немското издание с полемичен наслов „Християни или еретици – богомилите?“ бива подготвено от нейни съмишленици там и отпечатано през 1983 г., когато авторката е вече покойница...“ (Драгова 2011: 41). Публикуваната в Щутгарт книга през 1983 г. (вж. Parasov 1983) е широко използвана сред специализираните изследвания

върху богомилството, но не може да се намери в нито една българска библиотека.

Многостранныте интелектуални интереси, широкият спектър от научни изяви представят д-р Екатерина Папазова като една от забележителните личности от времето между двете войни у нас. За съжаление това, което днес знаем за нея, е твърде фрагментарно. Най-оскъдни са сведенията за нейния учителски период; само можем да предполагаме изключителния шанс, който ученичките ѝ са имали с нея.

Литература/References

Бънков, А. 1942. Насоки на съвременната психология с оглед на българската психологическа мисъл. // Сб. *В служба на народното образование*. София, с. 516–532. (Bankov, A. 1942. Nasoki na savremennata psihologia s ogleed na balgarskata psihologicheska misal. // *V sluzhba na narodnoto obrazovanie*. Sofia, pp. 516–532) [in Bulgarian].

Драгова, Н. 2011. Рисуваното богословие на богомилите. // *Везни*, №3–4, с. 39–56. (Dragova, N. 2011. Risuvanoto bogoslovie na bogomilite. // *Vezni*, №3–4, pp. 39–56) [in Bulgarian].

Илиев, А. 1936. *Съвременната философия и история на философията*. София, издание на Добромир Чилингиоров. (Iliev, A. 1936. *Savremennata filosofia i filosofia na istoriata*. Sofia) [in Bulgarian].

Латев, Л. 2000. Преобладаващи нагласи и акценти в оценката на българската философска мисъл. // *Философия*, №1, с. 35–39. (Latev, L. 2000. Preobladavashti naglasi i aktsenti v otsenkata na balgarskata filosofska misal. // *Filosofia*, №1, pp. 35–39) [in Bulgarian].

Латев, Л. 2001. Българската философска докторантура на немски език (1878–1945). // *Философски форум*, №1, с. 180–197. (Latev, L. 2001. Balgarskata filosofska doktorantura na nemski ezik (1878–1945). // *Filosofski forum*, №1, pp. 180–197) [in Bulgarian].

Михалчев, Д. 1929. Уводни думи. // *Философски преглед*, № 1, с. 4. (Mihalchev, D. 1929. Uvodni dumii. // *Filosofski pregled*, № 1, p. 4) [in Bulgarian].

Михалчев, Д. 1937. Участието на нашата жена във философския живот на България. // *Философски преглед*, №4, с. 309. (Mihalchev, D. 1937. Uchastieto na nashata zhena vav filosofskia zhivot na Bulgaria. // *Filosofski pregled*, №4, p. 309) [in Bulgarian].

Назърска, Ж. 2012. Формиране на женски интелектуални елити в България: case study на Първа софийска девическа гимназия, 1879–1929. // *Нови информационни технологии в образователния процес*, с. 218–236. (Nazarska, Zh. 2012. Formirane na zhenski intelektualni eliti v Bulgaria: a case study n Parva Sofiiska devicheska gimnazia, 1879–1929. // *Novi informatsionni tehnologii v obrazovatelnia protses*, pp. 218–236) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1930. Психология на рекламата. // *Философски преглед*, №2, с. 154–165. (Papazova, E. 1930. Psihologia na reklamata. // *Filosofski pregled*, №2, pp. 154–165) [in Bulgarian].

Папазова, (Крюк-Папазова), Е. 1931. Мара Белчева. Психологическа студия. // *Листопад*, 1931, 4–5, с. 89–94. (Papazova, E. 1931. Mara Belcheva. Psihologicheska studia. // *Listopad*, 1931, 4–5, pp. 89–94) [in Bulgarian].

Папазова (Крюк-Папазова), Е. 1931а. Една среща с Мара Белчева. // *Литературен свят (Нов женски свят)*, №14, с. 2. (Papazova, E. 1931a. Edna sreshta s Mara Belcheva. // *Literaturen sviat*, №14, p. 2) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1932. Манол Михайлов: Как се преподава и заучава най-целесъобразно един чужд език съобразно с психологията на самото езикуосвояване? // *Философски преглед*,

№1, с. 89–90. (Papazova, E. 1932. Manol Mihailov: Kak se prepodava i zauchava nai-tselesaobrazno chuzhd ezik? // *Filosofski pregled*, №1, pp. 89–90) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1932а. Показанията като източник на истината. // *Философски преглед*, №2, с. 152–166. (Papazova, E. 1932a. Pokazaniata kato iztochnik na istinata. // *Filosofski pregled*, №2, pp. 152–166) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1935. Един български труд върху спонтанния ейдетизъм. // *Философски преглед*, №1, с. 65–77. (Papazova, E. 1935. Edin balgarski trud varhu spontannia eidetizam. // *Filosofski pregled*, №1, pp. 65–77) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1936. Психологическо и логическо мислене. // *Философски преглед*, №4, с. 342–363. (Papazova, E. 1936. Psihologicheskoto i logicheskoto mislene. // *Filosofski pregled*, №4, pp. 342–363) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1937. Експериментално-психологично изучаване на проблемата за усвояването на новите езици. // *Философски преглед*, 1937, №4, с. 388–393. (Papazova, E. 1937. Eksperimentalno-psihologicheskoto izuchavane na problemata za usvoiavaneto na novite ezitsi. // *Filosofski pregled*, 1937, №4, pp. 388–393) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1938. Предговор към: Шопенхауер. *Фрагменти*. София. (Papazova, E. 1938. Predgovor kam: Schopenhauer. *Fragmenti*. Sofia) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1940. Предговор към: *Безсмъртните мисли на Шопенхауер, представени от Томас Ман*. София. (Papazova, E. 1940. Predgovor kam: *Bezsmartnite misli na Schopenhauer, predstaveni ot Thomas Mann*. Sofia) [in Bulgarian].

Папазова, Е. 1971. *Богомилски надгробни паметници в Босна и Херцеговина*. София: „Български художник“. (Papazova, E. 1971. *Bogomilski nadgrobni pametnitsi v Bosnia and Herzegovina*. Sofia) [in Bulgarian].

Papasov, K. 1983. *Christen oder Katzen – die Bogomilen*. Stuttgart: Ogham Verlag.